

УДК: 631.6:631.6:626.8-52

Батыкова Айнура Жапарбековна, Жусупова Айжамал Камаловна, Базарбаева Индира Дайырбековна, Бакытбеков Нурмахамат Бакытбекович, Табалдиев Адилет Карыбаевич, Каримов Асылбек Абдрахманович, Шумкарбекова Наргиза Шумкарбековна

Кыргыз улуттук агрардык университети

СУУ ПАЙДАЛАНУУЧУЛАР АССОЦИАЦИЯСЫНЫН СИСТЕМАСЫНДА СУУ-ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ЗАМАНБАП ПАЙДАЛАНУУ

Аннотация: *Заманбап шарттарда айыл чарбасы жерлердин пайдалануучулардын жана сууну пайдалануучулардын уюштуруу өзгөчөлүгүнүн жыйындысы катары каралат. Айыл чарба жерлерин пайдаланууда сугат дыйканчылыгын уюштуруу үчүн сууну пайдаланууну уюштуруу керектигин алдын ала аныктайт. Айыл чарба жерлерин пайдаланууда сууну пайдалануучу башкаруу үчүн сууну пайдалануучулардын ассоциациялары (СПА) түзүлөт.*

Өзөктүү сөздөр: *Жерди пайдалануу, сууну пайдалануу, сууну пайдалануучулар ассоциациясы, гидробирдик, СПА тейлөө зонасы, жерге жайгаштыруу, сугат дыйканчылык.*

Батыкова Айнура Жапарбековна, Жусупова Айжамал Камаловна, Базарбаева Индира Дайырбековна, Бакытбеков Нурмахамат Бакытбекович, Табалдиев Адилет Карыбаевич, Каримов Асылбек Абдрахманович, Шумкарбекова Наргиза Шумкарбековна

Кыргызский национальный аграрный университет

СОВРЕМЕННОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНО - ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В СИСТЕМЕ АССОЦИАЦИИ ВОДОПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ

Аннотация: *В современных условиях сельское хозяйство рассматривается как совокупность организационных особенностей землепользователей и водопользователей. При использовании сельскохозяйственных угодий предопределяет необходимость организации водопользования для организации орошаемого земледелия. Для управления водопользованием при использовании сельскохозяйственными угодьями создаются Ассоциации водопользователей (АВП)*

Ключевые слова: *Землепользование, водопользование, ассоциация водопользователей, гидроединица, зона обслуживания АВП, землеустройство, орошаемое земледелие.*

Batykova Ainura Zhaparbekovna, Zhusupova Aizhamal Kamalovna, Bazarbaeva Indira Daiyrbekovna, Bakytbekov Nurmakhamat Bakytbekovich, Tabaldiev Adilet Karybaevich, Karimov Asylbek Abdrakhmanovich, Shumkarbekova Nargiza Shumkarbekovna

MODERN USE OF WATER AND LAND RESOURCES IN THE SYSTEM OF THE ASSOCIATION OF WATER USERS

Abstract: *in modern conditions, agriculture is considered as a set of organizational features of land users and water users. When using agricultural land, it determines the need for the organization of water use for the organization of irrigated agricultural land, Water User Associations (WUA) are created.*

Keywords: *Land use, water use, water users association, hydro unit, AWUs service area, land management, irrigated agriculture.*

Кириш сөз. Кыргыз Республикасы жылына орточо жаан-чачындын 100-200 мм түшүшү менен мүнөздөлгөн жаратылыш зонасы болгон ариддик зонада жайгашкан. Бул жерде топурактын суу режиминин кескин кургак түрү басымдуулук кылат. Айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүү үчүн топурактын оптималдуу суу режимин түзүү жасалма сугарууну, башкача айтканда, вегетация мезгилинде топурактын оптималдуу суу режимин түзүү жана сактоо үчүн жер участогуна керектүү суунун белгилүү бир көлөмүн берүүнү талап кылат. Ошондуктан республикада сугат жерлеринде айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүү өнүккөн.

Сугат дыйканчылыгын жүргүзүү анын өнүгүшүн негизинен аныктоочу суу ресурстарынын болушуна байланыштуу. Өсүмдүктөрдү сугаруу үчүн сугат суусунун булактары ар кандай бассейндердин дарыялары болуп саналат. Жалпысынан республикада 27826 чакан жана чоң дарыя түзүлөт. Дарыялардын орточо көп жылдык агымынын суммасы 1500-1600 м³ / сек же 45-47 млрд. м³ сууну түзөт. Бирок республиканын аймагында 20-25% суу агып чыгат, б.а. Дарыялар көпчүлүк учурда трансчек аралык болуп саналат. Сугат дыйканчылыгы айыл чарба жерлерин пайдалануу аймагын уюштурууда сууну

пайдаланууну уюштуруу керектигин алдын ала аныктайт. Бул жерде сугат тармактарын пайдалануу менен жерди пайдалануу аймагы өз ара байланышта болот, б.а. сугат булагынан суу алуу жана аны жер пайдалануучулар-суу пайдалануучулардын ортосунда бөлүштүрүү. Мында сугат шарттарында айыл чарба жерлерин пайдалануунун аймагын уюштурууда жерге жайгаштыруу талаптарына карата кошумча жоболор эске алынат. Алар төмөнкүлөрдү камтыйт:

- жер жана суу ресурстарына менчиктин ар кандай формаларынын өз ара мамилелерин сактоо;
- жерди пайдалануу сугат үчүн ыңгайлуу жер участокторун камтышы керек;
- айыл чарба жерлерин пайдалануунун жер участокторун бирдиктүү массивде жайгаштыруу зарыл;
- жерди пайдалануунун жана сууну пайдалануунун туруктуулугун камсыз кылуу;
- ар бир жерди пайдалануудагы Айыл чарба жерлерин сугат суу менен камсыз кылуу;
- жерди пайдалануу бир чарбалык бөлүштүрүүчү менен байланыштуу болушу керек жана сууну өзүнчө пайдалануу болушу керек;

- дистрибьюторлордун жана суу чыгаруучу пункттардын саны минималдуу болушу керек;

- каналдардын жолдорун жана жерди пайдалануунун чектерин белгилөөдө кайрак жерлерди пайдаланууга ыңгайсыздык жаралбашы керек;

- жерди пайдалануунун чектери бөлүштүрүүчү каналдардын башкаруу аймактары менен макулдашылууга тийиш;

- жер пайдаланууну жана суу пайдаланууну туура уюштуруу аркылуу айыл чарба жерлерин пайдалануунун иштеши үчүн шарттарды түзүү.

Айыл чарба жерлерин пайдалануу деңгээлинде сууну пайдаланууну башкаруу үчүн суу пайдалануучулардын ассоциациялары (СПА) түзүлөт. СПАны уюштуруунун зарылдыгы төмөнкүчө. Совет мезгилинде колхоздор менен совхоздордун ортосунда сууну бөлүштүрүү гидромодул көрсөткүчтөрүнүн негизинде түзүлгөн сууну пайдалануу пландарына негизделген. Постсоветтик мезгилде сууну бөлүштүрүү эки себептен улам татаалдашкан: ички чарбалык ирригациялык тармактын техникалык абалынын начарлашы; ири жамааттык чарбалардын жеринде көптөгөн майда жер пайдалануучулардын (суу пайдалануучулардын) пайда болушу. Натыйжада, суу бөлүштүрүү системасы бузулган. Бул шарттарда сууну пайдалануу пландарын керектүү суунун көлөмүнүн негизинде (айыл чарба өсүмдүктөрүн сугаруу режимине ылайык) ишке ашыруу оңой эмес милдет болуп калды.

Материалдар жана изилдөө ыкмалары. Жер реформасын жүргүзүү процессинде көптөгөн айыл чарба жерлерин пайдалануучулар (суу пайдалануучулар) түзүлгөн. Бир суу

пайдалануучунун ордуна сугат жерлеринин орточо аянты 2000 гектарга жакын болгон колхоз же совхоз аркылуу жалпы сугат тармагынан пайдаланган 2000ге чейин суу пайдалануучу пайда болду. Мындай абалда сугат тармагын кадимкидей иштетүү жана сууну адилеттүү бөлүштүрүү кыйынга турат.

СПАны түзүүнүн негизинде төмөнкү ченемдик укуктук документтер керек болгон. 1997-жылдагы 13-августундагы 473-берененин негизинде Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен "Суу пайдалануучулар ассоциациясы жөнүндө жобо" бекитилген. Кыргыз Республикасынын "Суу пайдалануучулардын бирикмелери (ассоциациялары) жана суу пайдалануучулар ассоциацияларынын бирикмелери жөнүндө" Мыйзамы 2002жылдын 15-мартында №38 беренедө кабыл алынган.

Суу пайдалануучулар ассоциациясы коммерциялык эмес уюм болуп саналат жана ыктыярдуу негизде түзүлөт. СПА чарбанын ичиндеги ирригациялык инфраструктураны биргелешип пайдалануу жана күтүү, суу ресурстарын пайдаланууну жөнгө салуу, СПАнын мүчөлөрүнүн сугат сууга болгон муктаждыктарын канааттандыруу, мелиоративдик жана жаратылышты коргоо иш-чараларын жүргүзүү максатында фермердик, дыйкан чарбалардын жана башка айыл чарба жерлерин пайдалануучулардын (суу пайдалануучулардын) бирикмеси болуп саналат.

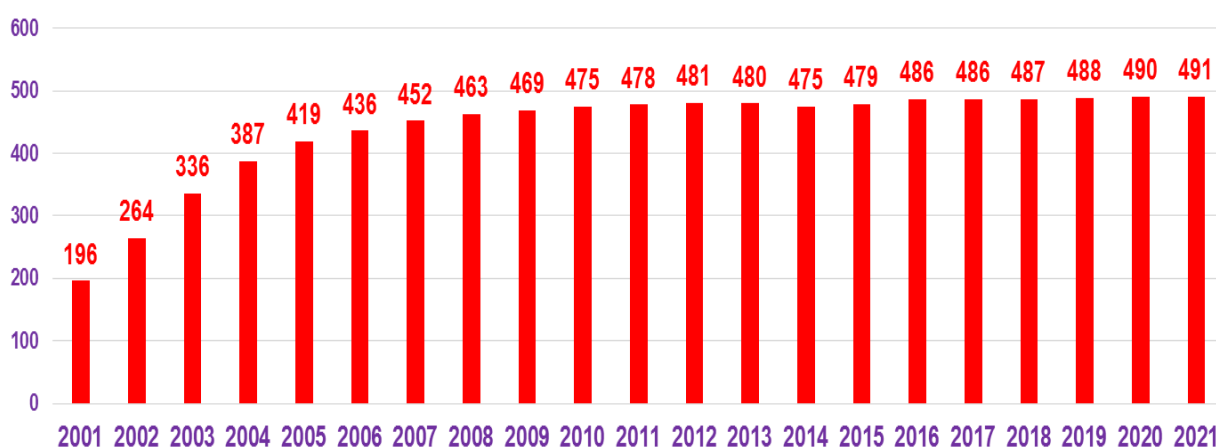
Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2004-жылдын 6-апрелиндеги -234-беренедөги "Суу чарба курулуштарын суу пайдалануучулар жана алардын түзүмдөрү ассоциациясынын менчигине өткөрүп берүү жөнүндө" токтому ички чарбалык ирригациялык каналдарды суу

пайдалануучулардан алынган каражаттардын эсебинен тейлөө укугу менен СПАнын балансына өткөрүп берүүнү алдын ала аныктаган. СПАнын иштөө аймагында жайгашкан ички чарбалык ирригациялык инфраструктура Ассоциациянын балансына акысыз берилет. Мында республиканын жерге жайгаштыруу кызматы каналдарды, коллектордук-дренаждык тармакты, гидротехникалык курулмаларды жана башка мелиоративдик түзүлүштөрдү пайдаланууга арналган жерлерди бөлүп берүү тилкелерин техникалык ченемдерге ылайык СПАнын пайдалануусуна өткөрүп берүүнү камсыз кылууга милдеттүү.

2021-жылы "Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" "Кыргыз Республикасынын Мыйзамы ("суу пайдалануучулардын бирикмелери

(ассоциациялары) жана суу пайдалануучулар ассоциацияларынын бирикмелери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы) кабыл алынган. Мыйзамды ишке ашыруу ички чарбалык ирригациялык системаны суу пайдалануучулар ассоциацияларынан жергиликтүү бийлик органдарына ыктыярдуу негизде өткөрүп берүүнү карайт. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары Уставга өзгөртүүлөрдү киргизүүнү эске алуу менен жергиликтүү коомчулукка СПАнын ишин уюштуруу маселелери боюнча ыктыярдуу негизде жардам көрсөтө алышат.

2001-2021-жылдар аралыгында 294 СПА түзүлгөн. Учурда 491 СПА иштеп жатат. (Сүр.). Алар сугат жерлерин 754, 7 миң га же республиканын жалпы сугат аянтынын 74% (1 023,7 миң га) тейлешет. Толук камтуу үчүн 600 СПАнын тартибин түзүү керек.

Сүр. Республикада СПАнын түзүлүшүнүн динамикасы

Аймактык аспектке СПАнын түзүлүшү 1.01.2022-жылга карата болгон абал боюнча таблицада келтирилген көрсөткүчтөр менен мүнөздөлөт. Облустарда СПАга сугат жерлердин катышуусунун ар кандай деңгээли объективдүү жана субъективдүү себептер менен түшүндүрүлөт.

Бул, атап айтканда, уюштуруу-түшүндүрүү иштерин, зарыл болгон деңгээлде ички чарбалык тармактарды кармоого айыл чарба жерлерин пайдалануунун төмөн төлөө жөндөмдүүлүгүн жана башкаларды камтыйт.

Таблица 1. Республиканын аймагында СПАнын түзүлүшүнүн мүнөздөмөлөрү

№ п. п.	Облустардын аталышы	СПАнын саны	Сугат жерлеринин жалпы аянты, миң га	СПАнын карамагындагы сугат жерлеринин аянты, миң га	%
1	Баткен	32	57,8	48,1	83
2	Ош	89	129,1	100,5	78
3	Жалал-Абад	71	125,0	99,8	80
4	Ысык-Көл	64	157,0	120,0	76
5	Нарын	51	120,5	70,8	61
6	Чүй	114	321,6	223,3	69
7	Талас	70	112,6	92,3	82
Республика боюнча бардыгы		491	1 023,7	754,7	74

бирдиктин аймагынын бөлүнбөстүк эрежеси сакталышы керек.

Изилдөөнүн жыйынтыгы.

СПАны түзүүдө СПАнын тейлөө аймагы аныктайт, б.а. суу пайдалануучулар ассоциациясынын чек араларын тактайт. Бул аймак сугат каналдары, гидротехникалык курулмалар, коллектордук-дренаждык тармак кирген гидрографиялык принципке жараша аныкталат. Аймакка бир нече гидро бирдиктер кириши мүмкүн, мисалы, СПАнын тейлөө аймагынын ичиндеги сугат суусун бир булактан, башкы курулуштан же суу чыгаруудан ала турган жер.

Жерге жайгаштыруу жагынан алганда, гидро бирдик айыл чарба жерлерин пайдаланууну билдирет. СПАнын тейлөө аймагын түзүүдө ар бир гидро бирдик (айыл чарба жерлерин пайдалануу) СПАнын курамына толук киргизилиши керек деген принциптерден келип чыгат, анткени ар бир гидро

СПАнын бир нече типтүү тейлөө аймактарынын схемалары каралган. Бул сугат булагы бар схема, мамлекеттик тармактан суу алуу схемасы, суу менен аралаш камсыздоо схемасы. Башка тейлөө схемалары дагы орун алат. Мисалы, СПАнын тейлөө аймагын аныктоодо административдик-аймактык бөлүнүү же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары негиз катары кабыл алынганда. Андан кийин бир айыл аймагынын сугат аянты сууну ошол эле ички чарбалык каналдын сугат тармагынан же башка айыл аймагынын сугат тармагынан алат. Бул жерде бул каналдан сугарылуучу жер аянты көбүрөөк болгон айыл аймагынын суу пайдалануучулары бул каналды баланска кабыл алышы керек. Бул каналдан суу

алган экинчи айыл аймагынын суу пайдалануучулары биринчи айыл аймагынын СПАсына мүчө болууга же СПАнын мүчөсү катары суу алууга тийиш.

Тыянактар. Ошентип, азыркы шарттарда жерге жайгаштыруу иштерин жүргүзүүдө сугат дыйканчылыктын шарттарында айыл чарба жерлерин пайдаланууну уюштуруу каралат, мында жерди пайдалануу менен бир эле мезгилде сууну пайдалануу да уюштурулат. Бул жерде жерге жайгаштыруу иш-аракеттери жерди сугаруу долбоору менен байланыштырылышы керек. Ар бир жаңы түзүлгөн жерди пайдалануу өзүнчө жер массивине бир ирригациялык тутумдун жетекчилиги астында жайгаштырылышы керек. Тажрыйба көрсөткөндөй, мыкты натыйжага сугат долбоору аймакты уюштуруу долбоору менен бир убакта түзүлгөндө, башкача айтканда суу чарба уюмдары жерге жайгаштыруу уюмдары менен тандемде иштегенде жетишет.

Колдонулган адабияттар:

1. Жер кодекси Кыргызской Республики, 1999
2. Кыргыз Республикасынын мыйзамы «Жайыттар жөнүндө». - Бишкек, 2009.
3. Кыргыз Республикасынын мыйзамы «Айыл чарба багытындагы жерлерди башкаруу жөнүндө». – Бишкек, 2004.
4. Землеустройство в Кыргызской Республике. [Книга] / авт. Волков С.Н. Денисов В.В. - Москва - Бишкек : ГУЗ, 2014.
5. Табигый тоют жерлерин геоботаникалык изилдөө жүргүзүү, ири масштабдуу карталарды түзүү жана

геоботаникалык изилдөө материалдарын ондоо методикасы - Бишкек 2021

6. Мониторинг, оценка и защита пастбищ. Вопросы и ответы о предоставлении, использовании, управлению мониторингу (наблюдение за состоянием) пастбищ, передаваемых аренду. – Бишкек: Кыргызгипрозем, 2002.

7. Пенкина Л.М. Методические указания по проведению мониторинга пастбищ. – Бишкек, 2005.

8. Регулирование земельных отношений: : Учебник/Сост. С.Н. Волков, В.В. Денисов, К.Ч. Исмаилова, А.Ж. Батыкова. – Б.: Кут-Бер, 2017. – 272 с.

9. Русско-латинско-кыргызский терминологический словарь основных пастбищ, культурных растений и древесно-кустарниковых пород Кыргызстана [Книга] / авт. И. Халтаева, Ч. Бозумбаева, Т. Самышкина, Б. Масаидов. – Бишкек, 2010.

10. Менеджмент пастбищ. Модуль по улучшению практических навыков фермеров [Книга] / авт. Ж.Кожомуратова У.Фишер-Зуйков, А.Исаков, С.Джумабаева, А.Иманалиев.. - Бишкек : [б.н.], 2017.

Авторлор жөнүндө маалымат:

1. Батыкова А. Ж. - т.и.к., жерге жайгаштыруу жана кадастр кафедрасынын доценти, К. И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университети.

E-mail: aj.batykova@gmail.com

2. Жусупова А. К. - Жерге жайгаштыруу жана кадастрлар кафедрасынын ага окутуучусу, жерге жайгаштыруу жана кадастр кафедрасынын магистри, К. И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университети. E-mail: aijamaljusupova76@mail.ru

3. Базарбаева И.Д. - Жерге жайгаштыруу жана кадастрлар кафедрасынын ага окутуучусу, жерге жайгаштыруу жана кадастр магистри, К. И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университети

E-mail: bazarbaeva.indira@mail.ru

4. Бакытбеков Н. Б. - Жерге жайгаштыруу жана кадастрлар кафедрасынын магистранты

E-mail: nur99muxa@gmail.com

5. Табалдиев А.К. - Жерге жайгаштыруу жана кадастрлар кафедрасынын магистранты

E-mail: tabaldievadilet05@gmail.com

6. Каримов А. А. - Жерге жайгаштыруу жана кадастрлар кафедрасынын магистранты

E-mail: asul_2011.92@mail.ru

7. Шумкарбекова Н.Ш. - Жерге жайгаштыруу жана кадастрлар кафедрасынын магистранты